

**KAR VA ZAIF ESHITUVCHI BOLALARNING PSIXOLOGIK-
PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI VA ULARNI O'QITISH YO'LLARI**

*Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti
Namangan filiali pedagogika-psixologiya kafedrasi
o'qituvchisi **Latibjonova Ziyoda Nazirjon qizi**
Maxsus pedagogika yo'nalishi 4-kurs talabasi
Marufjonova Muxlisa Davronbek qizi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada kar va zaif eshituvchi bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, ularning rivojlanishida eshitishning tutgan o'rni hamda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish masalalari yoritilgan. Eshitishning buzilishi bolaning atrofdagi insonlar bilan muloqot qilishi, nutqni egallashi, axborotni qabul qilishi va ijtimoiy tajribani o'zlashtirishiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli bunday bolalarni o'qitishda individual yondashuv, maxsus ta'lim metodlari, ko'rgazmali vositalar va samarali muloqot usullaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Maqolada kar va zaif eshituvchi bolalarning rivojlanish xususiyatlari, ularning nutqini shakllantirish, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, ta'lim jarayonini tashkil etish hamda ijtimoiy moslashuvini ta'minlash masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: surdopedagogika, kar bolalar, zaif eshituvchi bolalar, eshitish buzilishi, nutq, muloqot, maxsus ta'lim, psixologik xususiyatlar, pedagogik yondashuv, ijtimoiy moslashuv.

Kirish

Inson hayotida eshitish analizatori atrof-muhitdan axborot olish, insonlar bilan muloqot qilish va nutqni egallashda muhim ahamiyatga ega. Bola tug'ilganidan boshlab atrofidagi insonlarning ovozi, nutqi va turli tovushlarni

eshitish orqali muayyan tajribaga ega bo'lib boradi. Eshitishdagi buzilishlar esa bolaning rivojlanish jarayoniga o'ziga xos ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ta'lim-tarbiya ishlarini olib borish maxsus pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yo'nalish surdopedagogika deb ataladi. Surdopedagogika eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish va ijtimoiy hayotga tayyorlashning pedagogik asoslarini o'rganadi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarni ta'lim jarayoniga jalb etishda ularning eshitish darajasi, nutqiy rivojlanishi, yoshi, individual imkoniyatlari va avvalgi ta'lim tajribasini hisobga olish muhimdir. Chunki eshitishdagi buzilish darajasi va uning paydo bo'lish vaqti bolaning nutqiy va psixologik rivojlanishiga turlicha ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kar va zaif eshituvchi bolalar haqida tushuncha

Eshitishda buzilishi bo'lgan bolalar o'zlarining eshitish imkoniyatlari darajasiga ko'ra turli guruhlariga ajratiladi. Kar bolalarda eshitish qobiliyatining keskin pasayishi yoki mavjud emasligi sababli og'zaki nutqni tabiiy ravishda eshitish orqali egallash jarayoni jiddiy qiyinchiliklarga duch keladi. Zaif eshituvchi bolalarda esa ma'lum darajada eshitish imkoniyati saqlanib qoladi, biroq eshitishning pasayishi nutqni idrok etish va o'zlashtirish jarayoniga ta'sir qilishi mumkin.

Zaif eshituvchi bolalarning imkoniyatlari ham bir xil emas. Ayrim bolalarda eshitishning pasayishi nisbatan yengil bo'lib, maxsus yordam va texnik vositalar yordamida nutqni yaxshi o'zlashtirish imkoniyati mavjud bo'lishi mumkin. Boshqa bolalarda esa eshitishdagi cheklanish kuchliroq bo'lib, maxsus pedagogik yondashuv va uzoq muddatli korreksion ishlarni talab etadi.

Eshitish buzilishining bolaning rivojlanishiga ta'siri uning qachon yuzaga kelganiga ham bog'liq. Agar eshitishdagi buzilish nutq shakllanishidan oldin paydo bo'lgan bo'lsa, bolaning og'zaki nutqni tabiiy ravishda egallashi qiyinlashadi. Agar bola nutqni ma'lum darajada egallagandan keyin eshitish qobiliyatini yo'qotsa, uning oldin shakllangan nutqiy tajribasi saqlanib qolishi mumkin.

Kar va zaif eshituvchi bolalarning psixologik xususiyatlari

Eshitishdagi buzilish bolaning psixologik rivojlanishiga bevosita emas, balki ko'pincha muloqot va axborot olish imkoniyatlarining cheklanishi orqali ta'sir ko'rsatadi. Bola atrofidagi insonlarning nutqini to'liq qabul qila olmagan sababli ayrim bilim va tajribalarni o'zlashtirishda qo'shimcha yordamga ehtiyoj sezishi mumkin.

Bunday bolalarda ko'rish orqali axborot qabul qilishning ahamiyati ortadi. Shu sababli ta'lim jarayonida rasmlar, predmetlar, yozuvlar, sxemalar, videomateriallar va boshqa ko'rgazmali vositalardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarda diqqat, idrok, xotira va tafakkur jarayonlari rivojlanishining o'ziga xos tomonlari bo'lishi mumkin. Biroq eshitishdagi buzilish bolaning aqliy rivojlanishi avtomatik ravishda past bo'lishini anglatmaydi. Tegishli pedagogik sharoit va samarali muloqot vositalari mavjud bo'lsa, bunday bolalar o'z imkoniyatlariga mos ravishda bilim va ko'nikmalarni egallashlari mumkin.

Shuning uchun pedagog bolaning eshitish imkoniyatini uning umumiy qobiliyatlari bilan tenglashtirmasligi kerak. Bolaning bilim olish imkoniyatlarini to'g'ri baholash va unga mos metodlarni tanlash muhimdir.

Nutq rivojlanishining o'ziga xosligi

Kar va zaif eshituvchi bolalarni o'qitishda nutqni rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Eshitish orqali nutqni yetarli darajada qabul qila olmaslik bolaning tovushlarni farqlashi, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishi va grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Zaif eshituvchi bolalarda eshitish qobiliyatining ma'lum darajada saqlanganligi nutqni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Biroq bunda bolaning eshitish darajasini hisobga olgan holda maxsus mashqlar va pedagogik usullardan foydalanish zarur.

Nutqni rivojlantirish jarayonida so'z boyligini kengaytirish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, gap tuzish, savollarga javob berish va suhbatda faol qatnashish ko'nikmalarini shakllantirish muhimdir. Pedagog bolaning nutqiy rivojlanishini bosqichma-bosqich kuzatib borishi va mashg'ulotlarni uning imkoniyatlariga moslashtirishi kerak.

Ta'lim jarayonini tashkil etish

Kar va zaif eshituvchi bolalar uchun ta'lim jarayonini tashkil etishda eng avvalo axborotni bolaga tushunarli shaklda yetkazish zarur. O'qituvchi gapirayotganda bolaning yuziga qarab murojaat qilishi, nutqni aniq va ravon ifodalashi hamda muhim ma'lumotlarni yozma yoki ko'rgazmali shaklda ham taqdim etishi mumkin.

Dars jarayonida ko'rgazmalilik tamoyilidan foydalanish katta ahamiyatga ega. Yangi mavzuni tushuntirishda rasmlar, jadvallar, predmetlar, sxemalar va amaliy mashg'ulotlardan foydalanish bolaning mavzuni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi.

O'quv topshiriqlari bolaning eshitish imkoniyatlariga moslashtirilishi kerak. Pedagog bolaning topshiriqni tushungan yoki tushunmaganligini tekshirib borishi, zarur hollarda qo'shimcha tushuntirish berishi lozim.

Ta'lim jarayonida bolaning faqat akademik bilimlarini emas, balki muloqot, mustaqil faoliyat va ijtimoiy ko'nikmalarini ham rivojlantirish zarur.

Muloqot vositalaridan foydalanish

Kar va zaif eshituvchi bolalar bilan muloqot qilishda turli vositalardan foydalanish mumkin. Og'zaki nutq, yozma nutq, imo-ishora tili, daktil nutq va boshqa kommunikativ vositalar bolaning individual ehtiyojlariga qarab qo'llanadi.

Muloqot vositasini tanlashda bolaning eshitish darajasi, nutqiy rivojlanishi, oilaviy muhiti va ta'lim sharoitlari hisobga olinishi kerak. Muhimi, bola o'z fikri va ehtiyojlarini boshqalarga yetkazish imkoniyatiga ega bo'lishidir.

Muloqot imkoniyatlarining kengayishi bolaning nafaqat bilim olishiga, balki ijtimoiy munosabatlarga kirishishiga ham yordam beradi. Bola o'z fikrini ifodalash va boshqalarni tushunish imkoniyatiga ega bo'lganda uning o'ziga bo'lgan ishonchi ham ortadi.

Oila va pedagog hamkorligi

Kar va zaif eshituvchi bolalarning rivojlanishida oila va pedagog hamkorligi katta ahamiyatga ega. Ota-onalar bolaning kundalik hayotidagi muloqot xususiyatlarini yaxshi biladi, pedagog esa uning ta'lim jarayonidagi rivojlanishini kuzatadi.

Ota-onalarga bolaning muloqotini rivojlantirish, kundalik faoliyatda mustaqilligini oshirish va yangi so'zlarni o'zlashtirishiga yordam berish bo'yicha tavsiyalar berish mumkin. Uy sharoitida bolaning muloqotga faol jalb etilishi uning ta'lim muassasasida egallagan ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Oila bolaning imkoniyatlariga ishonishi va uni ortiqcha cheklamasligi kerak. Bolaga mustaqil fikr bildirish, tanlov qilish va kundalik faoliyatlarda qatnashish imkoniyatining berilishi uning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy moslashuv va mustaqillikni rivojlantirish

Kar va zaif eshituvchi bolalarning ta'lim-tarbiyasida ularni jamiyatga moslashtirish muhim vazifalardan biridir. Bola tengdoshlari bilan muloqot qilish, jamoaviy faoliyatlarda qatnashish, o'z fikrini ifodalash va turli ijtimoiy vaziyatlarda o'zini tutishni o'rganishi kerak.

Ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish uchun guruhli mashg'ulotlar, o'yinlar, ijodiy faoliyat va amaliy topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bunday faoliyatlar davomida bola boshqalar bilan hamkorlik qilish, navbat kutish, yordam so'rash va yordam berish kabi ko'nikmalarni egallaydi.

Mustaqillikni rivojlantirish ham alohida ahamiyatga ega. Bola o'ziga xizmat qilish, shaxsiy buyumlarini tartibga keltirish, topshiriqlarni mustaqil bajarish va kundalik hayotda zarur bo'ladigan faoliyatlarni amalga oshirishga bosqichma-bosqich o'rgatilishi kerak.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, kar va zaif eshituvchi bolalarning rivojlanishida eshitishning pasayishi ularning ta'lim olish va ijtimoiy hayotda ishtirok etish imkoniyatlarini to'liq cheklamaydi. To'g'ri tashkil etilgan maxsus pedagogik yordam, samarali muloqot vositalari va individual yondashuv orqali bunday bolalarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin.

Kar va zaif eshituvchi bolalarni o'qitishda ularning individual eshitish imkoniyatlarini, nutqiy rivojlanish darajasini va psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Ta'lim jarayonida ko'rgazmali vositalardan foydalanish,

muloqotning bolaning imkoniyatlariga mos shakllarini tanlash va amaliy faoliyatni kengaytirish yaxshi natijalarga olib keladi.

Shuningdek, bolaning rivojlanishida oila va maxsus pedagogning hamkorligi muhim o'rin tutadi. Ota-onalar va pedagoglarning birgalikdagi faoliyati bolaning nutqini, muloqotini, mustaqilligini va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Demak, kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlashda asosiy e'tibor ularning imkoniyatlarini to'g'ri aniqlash, ta'lim jarayonini individual tashkil etish, samarali muloqot vositalaridan foydalanish va bolani mustaqil hamda faol shaxs sifatida rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mo'minova L.R., Ayupova M.Yu., Nurkeldieva D., Kalbaeva X. Maxsus pedagogika. Toshkent: Noshir, 2012.
2. Po'latova P.M. va boshqalar. Maxsus pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
3. Po'latxo'jayeva M.R. Defektologiyaning klinik asoslari. Toshkent: TDPU, 2013.
4. Amirsaidova Sh.M. Maxsus psixologiya (Oligofrenopsixologiya). Toshkent, 2019.
5. Umaraliyeva S.K. "Bo'lg'usi logopedlarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik vositalarning o'rni". // Modern Educational System and Innovative Teaching Solutions. – 2024. – Vol.1, №4. – B. 93–98.
6. Latibjonova, N. Z. (2024). NUTQIDA OG'IR NUQSONI BOR BOLALARNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Inter education & global study, (8 (1)), 157-162.
7. Latibjonova, N. Z. NUTQIDA OG'IR NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA MULOQOT KO'NIKMALARINI DIFFERENSIAL
<https://conferns.com/>

YONDOSHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH (ALALIYALI BOLALAR MISOLIDA). KASB-HUNAR TA'LIMI MUHDARIJA, 86.

8. B.Turg'unov."DEVELOPMENT OF THEORETICAL APPROACHES TO FINANCIALCONTROL IN THE ERA OF ECONOMIC DIGITALIZATION" "International journal of artificial intelligence" jurnali Chop etilgan 2026-05-16.

9. <https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/13534>. 1674-1677 betlar,4 bet

10. ABDULKHAMIDOVA, G. DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVE CITIZEN COMPETENCES IN HEARING DISABLED STUDENTS. СТУДЕНЧЕСКИЙ ВЕСТНИК Учредители: Общество с ограниченной ответственностью" Интернаука", 15-16.